

1889 de jaarvergaderingen. Zijn redevoeringen bij die gelegenheden uitgesproken, zijn opgetekend en ze worden nu gepubliceerd. Ze geven ons een indruk van de sfeer die op de vergaderingen heerste. Lohman genoot groot vertrouwen, dat hem niet werd onthouden toen hij duidelijk te kennen gaf, dat zijn kerkelijke keus voor de Doleantie was. De wijze waarop hij zijn keus verantwoordde alsmede de manier waarop de vergadering deze respecteerde, is tekenend voor de man, die door zijn eenvoud imponeerde en door zijn weinig geprogrammeerde vroomheid sympathie won en behield.

De redevoeringen vormen het hoofddeel van deze uitgave. Zij zijn geannoteerd, zodat de lezer het geheel kan plaatsen. Een inleiding en toelichting tekenen ons de man, van wie terecht door Gilhuis wordt gezegd, dat hij in de geschiedenis van de Nederlandse staat bekend is 'als een groot nobel man, bezielde met een hartstochtelijke ijver voor recht; een grote liefde voor waarheid en een onstuimige drang naar vrijheid' (blz. 13). Foto's en afbeeldingen brengen ons zijn tijd naderbij.

W. van 't Spijker

Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman. 29 mei 1837-11 juni 1924. Een bundel opstellen onder redactie van W.F. de Gaay Fortman. Uitgeversmaatschappij J.H. Kok, Kampen 1987. 151 blz.

De bijdragen over Lohman, die in deze bundel zijn samengebracht voegen aan onze kennis van zijn persoon en werk niet iets wezenlijk nieuws toe. Toch roepen zij met elkaar, en ieder voor zich op een *andere manier* ons het beeld voor ogen van de man, die op een geheel eigen wijze een bijdrage leverde aan het politieke leven, waarin christelijke partijvorming gestalte kreeg. Het andere komt voort uit de instelling van de lens, waardoor een enkel onderdeel van persoon en arbeid naar voren wordt gehaald. Zodoende zien we het geheel ook weer beter. C. Gerretson schreef, 'dat de grondgedachten van Lohman zijn gehele leven door ongewijzigd zijn gebleven' (*Verzamelde Werken*, III, Baarn 1974, 203). Hij zag als oorzaak daarvan, dat zijn ontwikkeling een concentrische verdieping is geweest. Zijn geestelijke persoonlijkheid kan daarom als ongebroken eenheid worden beschouwd. Het centrum daarvan moet gelegen zijn geweest in zijn directe ondogmatische vroomheid: ondogmatisch vooral wanneer we Kuyper naast, en vooral ook tegenover hem zien.

In elk van de bijdragen komt iets van deze 'eenvoudige waarachtigheid en geest van dienende christelijkheid' uit. De Gaay Fortman spreekt in dit verband over zorgvuldigheid en waarachtigheid in spreken en schrijven. B. Woelderink tekent ons het beeld van Lohman tot aan het begin van zijn staatkundige loopbaan. Hij tracht daarbij te putten uit de (eenzijdig) bewaard gebleven correspondentie tussen Lohman en zijn